

TERMINLARNING SEMANTIK MAYDONDAGI TAHLILI (TIBBIYOT LEKSIKASI MISOLIDA)

Tursunova Komila Rinatovna

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistratura bo‘limi
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs magistranti*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslikning tizimli-struktural va kognitiv paradigmasi doirasida semantik maydon nazariyasining terminologiyaga integratsiyalashuvi chuqur tadqiq etiladi. O‘zbek tibbiyot leksikasining eng yirik va murakkab tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan “Nevrologiya” (Asab tizimi kasalliklari) terminlari misolida maydon arxitekturasi modellashirilishi hamda konseptual makonning tahlili ko‘rsatib berilgan. Tadqiqotda terminlarning ma‘noviy maydondagi zichligi, komponent tahlil (sema tahlili), giper-giponimik iyerarxiya va funksional paronimik, sinonimik hamda antonimik bog‘liqliklari sistemali o‘rganilgan. Natijada tibbiy tushunchalarning lisoniy tizimda qat‘iy iyerarxik pog‘onalanishi, tizimga solinishi va milliy terminologiyani unifikatsiya qilish tamoyillari ilmiy dalillangan.*

Kalit so‘zlar: *semantik maydon, terminologiya, nevrologiya, komponent tahlil, integral sema, differensial sema, leksik tizim, iyerarxiya, unifikatsiya, sinonimiya.*

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Tibbiyot terminologiyasi o‘zining ko‘p asrlik tarixiy evolyutsiyasi, ko‘p qatlamliligi, polistruktural tabiati hamda boshqa fundamental fanlar (biologiya, kimyo, fizika, kibernetika) bilan integratsiyalashganligi sababli til tizimidagi eng yirik va boshqarilishi murakkab makrotizimlardan birini tashkil etadi. Biroq, amaliyotda, darsliklarda, ilmiy adabiyotlarda va shifokorlik hujjatlarida ko‘pincha terminologik noaniqliklar, ya‘ni bitta tushunchani ifodalash uchun bir nechta parallel terminlarning qo‘llanilishi yoki aksincha, bir terminning turli ma‘no qirralarida ishlatilishi kuzatiladi. Ushbu tizimsizlik shifokorlar va bemorlar, shuningdek, ilmiy hamjamiyat o‘rtasidagi muloqotda lisoniy to‘siqlarni (lingvistik disbalans) keltirib chiqarishi mumkin.

Mazkur tizimsizlikni bartaraf etish, terminlarni ma‘noviy-mantiqiy guruhlariga ajratish hamda ularning o‘zaro aloqalarini qat‘iy tartibga solishda tilshunoslikda chuqur sinovdan o‘tgan semantik maydon (semantic field) nazariyasini terminologiyaga izchil tatbiq etish eng dolzarb va strategik metodologik yechim hisoblanadi. Semantik maydon nazariyasi alohida olingan lisoniy birliklarni umumiy konseptual makonda birlashtirib, ularning iyerarxik pog‘onalarini aniq belgilashga xizmat qiladi.

2. ASOSIY QISM(MAIN PART)

Olib borilgan distributiv, statistik va maydoniy tahlillar natijasida o‘zbek tilidagi nevrologiya terminlarining yaxlit tizimi konsentrik doiralar shaklidagi uch bosqichli konseptual makondan iborat ekanligi aniqlandi. Ushbu strukturaviy qismlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, markazdan chekka hududga tomon terminlarning mavhumlashuv darajasi o‘zgarib boradi:

1. Maydon Markazi (Invariant Yadro): Bu qatlam fanning fundamental, eng yuqori chastotali va konseptual jihatdan barqaror tayanch tushunchalarini o‘z ichiga oladi. Bularsiz butun boshli soha diskursini shakllantirish imkonsizdir. Masalan: Asab (nerv), miya, refleks, falajlik, og‘riq, neyron, sezgi, impuls kabi terminlar yadroni tashkil etadi.

2. Yaqin Periferiya: Yadrodagi tayanch tushunchalardan tarqaladigan, ularni patologik, etiologik va anatomik jihatdan aniqlashtiruvchi, funksional ixtisoslashgan sohaviy terminlar qatlamidir. Masalan: Ensefalit, nevrалgiya, insult, tutqanoq (epilepsiya), radikulit, neyropatiya, migren, skleroz kabi tor klinik terminlar ushbu doiraga kiradi.

3. Uzoq Periferiya (Chekka qism): Bu qatlam asosan fanlararo integratsiya natijasida (neyrojarrohlik, neyrokimyoy, farmakologiya va raqamli diagnostika) shakllangan, baynalminal elementlarga boy va ko‘p so‘zli murakkab birikmalardan tashkil topadi. Masalan: Elektroensefalografiya (EEG), neyromediator, antidepressant, magnit-rezonans tomografiya (MRT), neyrorabilitatsiya, likvordinamika kabilar uzoq periferiyani barpo etadi.

Terminologik tizimlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularda semantik maydon a‘zolari o‘rtasidagi chegaralar oddiy so‘zlashuv tilidagidek subyektiv emas, balki qat‘iy obyektiv va mantiqiy bo‘ladi. Nevrologiya terminologik maydonida lisoniy birliklarni harakatga keltiruvchi bosh mexanizm — komponent tahlil (sema tahlili) va giper-giponimik munosabatlardir.

Klinik amaliyotda keng qo‘llaniladigan asab tizimining destruktiv-yallig‘lanish jarayonlarini ifodalovchi "Meningit", "Ensefalit" va "Miyelit" terminlarini komponent tahlil metodi yordamida mikrodarajada solishtirib chiqamiz. Bu tahlil terminlarning ma‘noviy zichligi va individual chegaralarini aniqlashga xizmat qiladi:

Termin	Integral sema (Umumiy ma'no)	Differensial sema (Farqlovchi ma'no)
Meningit	Asab patologik jarayoni	tizimidagi yallig‘lanish Bosh va orqa miya pardalarining zararlanishi

Ensefalit	Asab patologik jarayoni	tizimidagi yallig‘lanish	Bosh miya moddasining (to‘qimasining) zararlanishi	bevosita
Miyelit	Asab patologik jarayoni	tizimidagi yallig‘lanish	Orqa miya (medulla spinalis) zararlanishi	moddasining

Jadval tahlilidan ko‘rinadiki, har uchala termin uchun arkhisema va integral (birlashtiruvchi) sema bitta — asab tizimidagi patologik yallig‘lanish jarayonidir. Biroq ularni bir-biridan qat‘iy ajratib turgan va maydon ichida mustaqil, o‘zaro chalkashmaydigan lisoniy birlik sifatida saqlayotgan kuch — differensial (ajratuvchi) semadir, ya’ni yallig‘lanish patologiyasining aynan qaysi anatomik-topografik hududda kechayotganidir. Ushbu aniqlik tibbiyot tilida terminologik sinonimiyaning sun‘iy ko‘payishini oldini oladi.

Bundan tashqari, terminologik maydonda paradigmatic munosabatlarning o‘rni nihoyatda katta. Xususan, nevrologiya leksikasida sinonimiya muammosi hamon to‘liq yechilmagan masalalardan biri hisoblanadi. Masalan, barqarorlashgan ilmiy muomalada "tutqanoq" kasalligi yonida xalqaro "epilepsiya" termini, "bosh og‘rig‘i" mikromaydoni ichida xalqaro "migren" termini parallel qo‘llanilmoqda. Semantik maydon modeli ushbu sinonimik qatorlarni tartibga solib, milliy tillardagi so‘zlarni diskursiv-amaliy doiraga, grek-latin asosli variantlarni esa invariant yadroning qat‘iy ilmiy-akademik asosi sifatida barqarorlashtirish tamoyilini ilgari suradi.

Shu bilan bir qatorda, ushbu maydon doirasida terminologik antonimiya ham o‘ziga xos tizimli simmetriyaga ega ekanligi aniqlandi. Masalan, markaziy asab tizimida impulslarning harakatlanish tabiati bo‘yicha “Qo‘zg‘alish” (excitation) va “Tormozlanish” (inhibition) terminlari, funksional holat bo‘yicha “Gipertonus” (mushaklar tarangligi ortishi) va “Gipotonus” (mushaklar bo‘shashishi) terminlari qat‘iy binar (juftlik) antonimik qarama-qarshilik asosida bir-birini ta‘minlaydi. Bu qarama-qarshilik tizim ichidagi funktsional muvozanatni va tushunchaviy aniqlikni ta‘minlovchi lingvistik vositadir.

3. XULOSA (CONCLUSION)

1. Semantik maydon nazariyasini sohaviy terminologiyaga tatbiq etish — tibbiyot leksikasini tarqoq lug‘aviy birliklar to‘plamidan qat‘iy iyerarxiyaga va mantiqiy arxitekturaga ega mukammal lisoniy tizimga aylantirishning eng maqbul yo‘lidir.

2. Ishlab chiqilgan Yadro-Periferiya konseptual modeli nevrologiya terminlarining funksional yuklamasini hamda milliy leksikaning baynalminal grek-latin elementlari bilan integratsiyalashuv darajasini aniq ko‘rsatib beradi.

3. Komponent tahlil va giper-giponimik modellashtirish natijalari kelgusida tibbiyot yo‘nalishidagi oliy o‘quv yurtlari darsliklarida tushunchaviy chalkashliklarning oldini olishga, shuningdek, o‘zbek tilshunosligida yangi avlod sohaviy ideografik (ma‘naviy guruhlangan) va o‘quv lug‘atlarini yaratishning nazariy-amaliy poydevorini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmanova, Z. T. (2022). Semantik maydon va semantik to‘r imkoniyatlari. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, “Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 1(01),37-43.2.

2. Saparova, M.F. (2022). Lug‘atda semantik maydonlarni o‘rganishda leksikografik tamoyillar. Ma‘mun universiteti, “Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: fan va ta’lim” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 156-159.3.

3. Matnazarov, Sh. B. (2022). Semantik maydon nazariyasining shakllanishi va gul nomlarini shu asosda o‘rganish masalasi. O‘zbek tili va adabiyoti, 4, 45-52

4. Saidov,U. (2023, June). Statistical Description of Professional Terms Given in “Explanatory Dictionary of the Uzbek Language”.JOURNAL OF ADVANCED LINGUISTIC STUDIES.

5. Saidov,U.R. (2023, March). Ish yuritish terminlarini til korpusida semantik razmetkalash (antonim va omonim ish yuritish terminlari misolida).Academic research in educational sciences.

6. Vaysgerber L. Rodnoy yazik i formirovanie duxa. – M.: MGU, 1993. – 224 s. (Lisoniy maydonlar tizimi va tilning dunyoni anglashdagi kognitiv roli haqida)